

Natalia Breyvo
(Uniwersytet Warszawski,
e-mail: natalia.breyvo@o2.pl)

DOI: 10.33896/PorJ.2019.7.9

SRAWNITELNAJA GRAMMATIKA
POLSKAGO JAZYKA S RUSSKIM
MICHAŁA GRUBECKIEGO

AUTOR: Michał Grubecki.

PEŁNY TYTUŁ: *Srawnitelnaja grammatika polskago jazyka s ruskim, sostawlennaja uczielom gimnazii Michailom Grubieckim.*

OFICYNA WYDAWNICZA: drukarnia A. Pajewskiego.

MIEJSCE WYDANIA: Warszawa.

ROK WYDANIA: 1891, wyd. VI.

FORMAT: 18 cm.

LICZBA STRON: 110, [1].

JEZYK: rosyjski (terminy, przykłady w języku polskim).

INFORMACJA O AUTORZE

Michał Grubecki ur. 1822, zm. 26 lub 27 marca 1888 w Warszawie. Był nauczycielem w szkołach rządowych i wykładał prywatnie. W latach 1875–1879 pracował jako nauczyciel języka polskiego w gimnazjum kieleckim. Pisał podręczniki szkolne (m.in. do geografii i arytmetyki); przetłumaczył na język polski utwory Waltera Scotta (*Ryszard Lwie Serce*, *Kwentyn Durward* i in.) [Wasilewski 1992; Wędrychowski 1925].¹

CHARAKTERYSTYKA DZIEŁA

Jak wynika z *Przedmowy* do wydania gramatyki z roku 1883,² swoje dzieło Michał Grubecki napisał na podstawie gramatyki języka rosyj-

¹ Pełny wykaz publikacji M. Grubeckiego znajduje się na stronie <https://gramatyki.uw.edu.pl/book/542>

² Podstawę niniejszego opracowania stanowi wyd. VI z 1891 r., uzupełnienia pochodzą z wydań wcześniejszych. Przedmowy zawierały wydania III [1883], IV [1884] i V [1887], przy czym przedmowa do III wydania została przedrukowana w wydaniach IV i V.

skiego Ardaliona Iwanowa,³ stanowiącej kompilację fragmentów z różnych wcześniejszych gramatyk (Nikołaja Grecza, Michaiła Łomonosowa, Nikołaja Karamzina). Niektóre z przyjętych w nich rozwiązań w połowie lat 60. XIX w. zostały już uznane za przestarzałe. Z porównania obu dzieł wynika, że M. Grubecki od A. Iwanowa przejął całe partie tekstu, a jeśli opis dotyczył zjawisk gramatycznych wspólnych dla języka polskiego i rosyjskiego, przykłady rosyjskie zastąpił polskimi. Por.:

§ 21. Предметы бывают:

1. *Одушевленные, живые*, т. е. имѣющие жизнь и произвольное движение, напр. человек, отец, Piotr, żołnierz, zwierzę, orzeł, mucha, robak.

Примечание. Имена, которыми мы называем людей, именуются личными, оsobовими напр. брат, сестра, Aleksander, Maryja, pólkownik, majster и проч.

§ 22. Предметы бывают:

1. *Одушевленные*, т. е. имѣющие жизнь и произвольное движение, напр. человек, отец, Петр, солдат, крестьянка, зять, волк, орел, рыба, муха, червь, и проч.

Примечание. Имена, которыми мы называем людей, суть предметы личные, напр. братъ, сестра, Александръ, Марія, полковникъ, кадетъ, мастеръ, и проч.

[Grubecki 1891, 6]

[Iwanow 1861, 3]

Jeśli pomiędzy językami istniały różnice w wyrażaniu kategorii gramatycznych, wówczas na zasadzie porównania podawał informację dotyczącą języka rosyjskiego (wyróżnione są one mniejszą czcionką lub pojawiają się w przypisach). Por.:

Къ среднему роду принадлежатъ также слова: dziecię, piętowlę, и названія молодыхъ животныхъ, напр. cielę, kurczę, cielątko, kurczątko.

Въ русскомъ языкѣ имена молодыхъ животныхъ оканчиваются на *омокъ* или *енокъ* и принадлежатъ къ мужскому роду, напр. жеребенокъ.

[Grubecki 1891, 8]

W wyniku tych zabiegów powstała gramatyka języka polskiego z elementami gramatyki porównawczej. Sam M. Grubecki o przyjętej przez siebie metodzie opracowania gramatyki porównawczej pisał:

Biorąc za podstawę powszechnie używaną *Gramatykę języka rosyjskiego* [Russkaja grammatika], napisaną przez A. Iwanowa, zmieściłem w niej wszystkie charakterystyczne cechy języka polskiego, pozostawiając wspólne zasady dla obu języków⁴ [Grubecki 1883, 3].

³ Dzieło A. Iwanowa *Russkaja grammatika* wydane zostało w XIX stuleciu 21 razy, po raz pierwszy w 1834 r.

⁴ Tłumaczenie cytatów z gramatyki M. Grubeckiego – Natalia Breyvo.

M. Grubecki dobrze znał gramatyki języka polskiego Antoniego Małeckiego [1863] i Józefa Muczkowskiego [1860] i je wykorzystał, pisząc swoją gramatykę. Na zależność od tych gramatyk wskazują np. podane przez M. Grubeckiego przykłady:

§ 35. На ц оканчиваютъ этотъ падежъ:

1. Имена металловъ, минераловъ, химическихъ тѣлъ, кушаньевъ, жидкостей и кореньевъ, напр. *mosiądzu, marmóru, chlorku, barszczu, oleju, piergzu, imbiéru, miodu.*

[Grubecki 1891, 14]

101. Na *u* kończą się:

1) Imiona kruszców, mineralów, ciał chemicznych, płynów, potraw, korzeni i napojów, np. *mosiądzu, spiżu, marmuru, galmanu, chlorku, cynku, fosforu, wodorodu, barszczu, bigosu, komputu, pierprzu, imbieru, miodu, araku.*

[Muczkowski 1860, 51]

6) Мѣсто и дорогу выражаемъ тоже творительнымъ падежемъ напр. *Podróżować koleją, iść dołem.* — Umiejętność już natenczas poszła innym strychem (*Moch-nacki*). Chmiel chciał się ziemią sunąć (*Krasicki*). *Cnota, rozum a fortuna* bardzo różnemi gościńcy od siebie ciągną (*Rej*).

[Grubecki 1891, 76]

§. 693. Miejsce i drogę, którędy coś do skutku przychodzi, Miejsce. wyrażamy także przez przyp. VIty. (Porównaj łaciński ablat. loci).

np. Płynąć rzeką. — Podróżować koleją żelazną. — Wniść drzwiami. — Wpaść oknem. — Jechać morzem, lądem. — Iść dołem, lasem, wierzchem. — Uciekać manowcami; itd. Umiejętność już natenczas szła innym strychem, *Mochn.* Chmiel chciał się ziemią sunąć, *Kras.* *Cnota, rozum a fortuna* bardzo różnymi gościńcy od siebie ciągną, *Rej.*

[Małecki 1863, 209]

W zależności od wydania *Gramatyka...* M. Grubeckiego liczy od 102 do 112 stron. Podobnie jak podręcznik A. Iwanowa dzieli się na wstęp i trzy części: I. **Źródłostów** (*Słowoproizwiedienije*), II. **Składnia** (*Słowosoczinienije*), III. **Pisownia** (*Prawopisanije*). Każda z tych części jest podzielona na nienumerowane rozdziały. Niektóre rozdziały zawierają podrozdziały. Z kolei rozdziały (i podrozdziały) podzielone są na numerowane paragrafy. Łącznie podręcznik zawiera 204 paragrafy.

W pierwszej, najobszerniejszej części podręcznika zatytułowanej *Źródłostów* autor omawia pochodzenie, budowę, znaczenie i zmiany formalne wyrazów. Zaczyna od krótkiego opisu liter i głosek. Następnie podaje informacje o odmiennych i nieodmiennych częściach mowy, definiuje je, wyjaśnia ich funkcje oraz podaje przykładowe wzory odmiany rzeczownika, przymiotnika, zaimka, czasownika, liczebnika. *Źródłostów* zaczyna się od wyjaśnienia terminów *wyraz* i *syllaba*. Autor wyjaśnia, że literami są oznaczenia poszczególnych głosek w piśmie – jest ich w polszczyźnie 44 (*a, a; b, b'; c, c'; cz, d, dz, dź; e, é, e; f, f'; g; h, ch; i; j; k; l, ł; m, m'; n, n'; o, ó; p, p'; r, rz; s, s'; sz; t; u; w, w'; y; z, ź, ż*), zamieszcza też ich transkrypcję na język rosyjski.

Litery dzieli na *samogłoski* i *spółgłoski*.⁵ Spółgłoski, ze względu na narządy biorące udział w ich artykulacji, dzieli na: *wargowe, językowe* i *podniebienne*, wśród nich wyróżnia spółgłoski twarde i miękkie. Podniebienne spółgłoski *dź, dz, ź, c, cz, sz* nazywa także *syczącymi*. Ta klasyfikacja spółgłosek nie odpowiada podziałowi spółgłosek w podręczniku A. Iwanowa, natomiast jest zgodna z podziałem zaproponowanym przez Józefa Muczkowskiego [Muczkowski 1860, 7]. Przepuszczalnie z powodu niedopatrzona zecera (oraz niestarannej korekty) w różnych wydaniach *Gramatyki...* spółgłoski *dź, dz, ź* i *ż* są wymieniane w różnych grupach.

Rzeczowniki M. Grubecki dzieli na: *żyjące, osobowe, nieżyjące, zmysłowe, umysłowe* i *pojęciowe, duchowne, pospolite, własne, zbiorowe, materialne, zgrubiałe, zdrobniałe, piśszczotliwe, pogardliwe*. Pisze o trzech rodzajach rzeczownika: *męzkim, żeńskim* i *nijakim*, zaznaczając, że w języku polskim istnieją rzeczowniki *dwupłciowe* (*sługa, kaléka*).

Przypadkowanie rzeczownika definiuje jako „odmianę końcówki imienia przez liczby i przypadki” [s. 11] i wyróżnia trzy *formy przypadkowania* (deklinacje): do pierwszej zalicza rzeczowniki z końcówkami rodzaju męskiego, do drugiej z końcówkami rodzaju żeńskiego, do trzeciej z końcówkami rodzaju nijakiego. Zaznacza, że przypadki określamy, posługując się pytaniami, np. 1. *Imienitielnyj kto? co?*; 2. *Roditelielnyj kogo? czego? czyj? czyja? czyje?* itd.

Na podstawie końcówki 3. os. lp. czasu teraźniejszego wyróżnia 4 *formy czasowania* (*spriażenija*) czasownika: forma I – na *-a*, np. *on czyta*, forma II – na *-e*, np. *on pisze*, forma III – na *-i*, np. *on robi*, forma IV – na *-y*, np. *on słyszy*. Konstrukcję *mieć* + bezokolicznik (*mam pisać*,

⁵ Warto podkreślić, że w tym podziale M. Grubecki pomija informację o *j*.

miałem pisać, będę miał pisać, mnie mają chwalić) traktuje jako formę omowną czasowania (*somnitielnoje spriażenije*).

W opisie nieodmiennych części mowy wskazuje na ich znaczenie i funkcje składniowe. Wiele uwagi poświęca ich klasyfikacji.

W części drugiej poświęconej składni zostały omówione zasady łączenia wyrazów, podane zostały też definicje *mowy* i *zdania*. *Mowę* definiuje M. Grubecki jako „wyrażanie myśli w słowie”, natomiast *zdanie* jako „krótką myśl wyrażoną słowami” [s. 56]. Zdania klasyfikuje na podstawie ich budowy (*proste, ściągnięte*) i znaczenia (*główne, przydane, nawiasowe*). Charakteryzuje także składniowe związki międzywyrazowe zgody, rzędu i przynależności. Tę część dzieła zamykają krótkie rozdziały o szyku wyrazów w zdaniu, znakach pisarskich i zasadach interpunkcji.

Przedmiotem opisu w części trzeciej jest ortografia. Część ta weszła do wszystkich wydań podręcznika, jednak, jak zaznacza sam autor w przedmowie do III wydania, w kolejnych wydaniach została ona rozszerzona [Grubecki 1883, 3]. Podaje w niej autor zasady użycia wielkich i małych liter, liter oznaczających samogłoski (*é, e, i, ó, y, u*) i spółgłoski (*f, g, z, j, ż, ch*) oraz zapisu grup spółgłoskowych (*ks, gz*). Wyjaśniając pisownię np. *rz* i *ż*, *ó* i *u*, odwołuje się do wymian głoskowych zachodzących w tematach fleksyjnych i wyrazach pokrewnych (*dół – dołu* [s. 97], *skórzany – kora* [s. 100]), zestawia też polskie przykłady z odpowiadającymi im wyrazami z innych języków, np. polskie *żebro* z rosyjskim *żabry* [s. 101], *bukszpan* z francuskim *buis* [s. 103] czy *pułdo* z łacińskim *budello* [s. 104].

Od V wydania [1887] gramatyka została uzupełniona o część praktyczną, pt. *Primier diktowki*, która stanowi wybór przysłów oraz cytatów z literatury dawniejszej. Można w niej znaleźć cytaty z utworów Jana Kochanowskiego, ks. Stanisława Grochowskiego, Józefa i Szymona Zimorowiców, Ignacego Krasickiego, Adama Mickiewicza i in. Za ważniejsze źródła posłużyły: *Słownik języka polskiego* S.B. Lindego (około 30 cytatów), *Starożytne przypowieści* K. Wójcickiego oraz *Słownik synonimów* A. Krasieńskiego.

RECEPCJA DZIEŁA

Gramatyka... była wydawana w czasach nasilającej się rusyfikacji. Był to okres, w którym wszystkie przedmioty oprócz religii były wykładane w języku rosyjskim.

Na naukę języka polskiego przeznaczano tylko jedną godzinę w tygodniu, strasznie przykre były to dla nas lekcje. Nauczyciel Polak mówił do nas i na tej lekcji tylko po rosyjsku,⁶ uczyliśmy się gramatyki polskiej z książki M. Grubeckiego, w której wszystkie wyjaśnienia napisane były dla nas, Polaków, tylko po rosyjsku, a jedynie przykłady podawane były po polsku [Włodarski 1925, 269].

⁶ Sam M. Grubecki, wbrew przepisom, prowadził zajęcia w języku polskim [Wędrychowski 1925, 114].

W 1872 r. Komitet Naukowy przy Ministerstwie Oświaty zalecił podręcznik jako obowiązujący do nauki gramatyki w początkowych klasach męskich gimnazjów Warszawskiego Okręgu Naukowego [*Opriedielenija* 1872, 181].⁷

Zarzuty wobec podręcznika dotyczyły założeń ogólnych, użytych terminów, zasad klasyfikacji, nieforemnych definicji, sformułowań i objaśnień, a także konkretnych form gramatycznych, zalecanych przez autora jako poprawne [K.K. 1897, 1; B. 1884, 14].

Skutkiem przyjęcia nowego programu nauki języka polskiego w roku 1898 *Gramatyka...* – odbierana jako rusyfikatorska – została skreślona z listy podręczników obowiązkowych [Kronika 1898, 199].

WERSJA ELEKTRONICZNA

<https://ia600208.us.archive.org/28/items/sravnitelnaiagr00grubgoog/sravnitelnaiagr00grubgoog.pdf>

Bibliografia

- B., 1884, *Dwa podręczniki naukowe*, „Kraj” nr 1, s. 14.
A.W. Iwanow, 1861, *Russkaja grammatika*, wyd. XI, Sankt-Pietierburg.
K.K., 1897, *Nauka języka polskiego. Podręczniki*, „Wiek” nr 72, s. 1.
Kronika bieżąca, 1898, „Przegląd Pedagogiczny” nr 12, s. 199.
A. Małecki, 1863, *Gramatyka języka polskiego mniejsza dla użytku gimnazyów i szkół realnych ułożona*, Lwów.
J. Muczkowski, 1860, *Gramatyka języka polskiego*, wyd. IV, Petersburg.
Opriedielenija uczenago komitietu ministierstwa narodnago proswieszczenija, 1872, „Żurnal ministierstwa narodnago proswieszczenija”, czast' CLX.
Z. Wasilewski, 1992, *Życiorys [w:] Kielce w pamiętnikach i wspomnieniach z XIX wieku*, Kielce, s. 187–210.
G. Wędrychowski, 1925, *Fragmenta wspomnień szkolnych [w:] Księga pamiątkowa Kielczan 1856–1904*, Warszawa, s. 111–119.
J. Włodarski, 1925, *Przed dwudziesty laty*, „Płomyk” nr 24, s. 269–270.

⁷ Prawdopodobnie w niektórych szkołach podręcznik był wykorzystywany w ciągu całego kursu gimnazjalnego i oficjalnie stanowił jedyne źródło wiedzy gramatycznej dla uczniów [K.K. 1897, 1].